

Nahivcilerin Bazı Morfolojik Zarûretlere Dair Yaklaşımları

Linguists' Approaches to Some Morphological Necessities

*Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU**

Öz

Nahivcilerin Arap dili ile alakalı bir kaideyi tespit ederken başvurdukları referansların başında eski Arap şiiri gelmektedir. Bazı beyitlerde tespit edilen kurallara aykırı kullanımlar olduğu da bir gerçektir. Bu da nahivcilerin şiirin kendine has özelliği hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmalarına yol açmıştır. Nitekim kimileri vezin, kâfiye, ahenk ve şiir nağmesi gibi etkenlerden ötürü bu tür kullanımların şairler için bir zorunluluk olduğunu söylerken; bazı nahivciler bu kullanımların Arap dili ve lehçelerine uygun olduğunu öne sürmüşlerdir. Nahiv ve sarf kaidelerine uymayan şâz bir kelime, her ne kadar kural dışı olarak ele alınmışsa da nahivciler tarafından değersiz görülüp bir tarafa itilmemiştir. Bilakis üzerinde kafa yorulmuş, nahvin ve sarf ilminin temel kaidelerine uyup uymama hususunda çeşitli kısımlara bölünmüş ve bazı kısımlar nahvin anlaşılmasında önemli görülmüştür. Eski Arap şiirinde dil kurallarına aykırılık arz eden kullanımlar, şiirin kendine özgü durumunu göstermektedir. Kuraldışı görülen bu kullanımlar zarûret olgusu altında ele alınmıştır. Dil kurallarının oluşum sürecinden itibaren zarûret olgusu nahivci, edebiyatçı ve eleştirmenlerin dikkatini çekmiş ve muteber kabul edilen birçok klasik eserde doğrudan ve dolaylı bir şekilde yer almıştır. Şiirin tabiatına bakıldığında nesirde olmayan vezin ve kafiye gibi bazı zorunluluklar şairi zarûrete başvurmaya mecbur bırakır. Zarûretler de kendi içerisinde birkaç yönden taksime tabi tutulmuştur. Morfolojik zarûretleri ele alacak olan bu çalışmada nahivcilerin bu kullanımlara yönelik yaklaşımları eleştirel bir metotla incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Sarf ilmi, Zarûret, Şiir, Nahivciler.

Abstract

Ancient Arabic poetry is one of the references that language scholars apply to when determining a rule related to the Arabic language. It is also a fact that there are uses that are contrary to the rules established in some verses. This has led to different assessments of the idiosyncrasy of poetry by language scholars. As a matter of fact, some people say that such uses are a necessity for poets due to factors such as vezin, rhyme, harmony and poetry tune; some language polished have suggested that these uses are appropriate for Arabic language and dialects. a word that does not comply with the syntactic and morphological pedestals, although it is considered illegal, is considered worthless by

* Dr. Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, muhammed_yyu@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-3894-2231, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 10.12.2021, Accepted/Kabul Tarihi: 01.02.2022, Published/Yayım Tarihi: 18.03.2022.

linguists and is not pushed to one side. On the contrary, we have been thinking about it, it has been divided into several parts regarding whether it conforms to the basic principles of syntax and morphological science, and some parts have been considered important in understanding the science of syntax. The uses that contradict the rules of language in ancient Arabic poetry show the peculiar situation of the poem. These uses, which are considered to be illegal, are considered under the phenomenon of necessity. Since the process of formation of the rules of language, the phenomenon of necessity has attracted the attention of nahivists, literati and critics and has been directly and indirectly included in many classical works that are considered muteber. Considering the nature of poetry, some imperatives that are not in prose, such as vezin and rhyme, oblige the poet to resort to necessity. Necessities have been taxied in several ways within themselves. In this study, which will address morphological necessities, the approaches of nahivists to these uses will be examined with a critical method

Keywords: Arabic Language, Morphology, Necessity, Poetry, Grammarians.

Giriş

Dil kurallarının tespit edilme aşamasında nahivciler arasında doğal olarak birtakım ihtilaflar meydana gelmiştir. Bu ihtilâflar, ilk dönemden itibaren özellikle ekol merkezli inceleme konusu yapılmıştır. Nahivciler arasında oluşan mevcut ihtilâflar, metodolojik farklılıkların yanı sıra şiir istişhâdıyla da alakalıdır. Zira birçok nahivci, kendi görüşünü Arap şiirine dayandırmıştır. Arap dilinin, klasik dönem diye adlandırılan zaman diliminde söylenen şiirler ve değişik konularda telif edilmiş eserlere bakıldığında gerek nahiv gerekse sarf ilmi bakımından dil kurallarına uyulduğu, fakat bazen alışılmış bu dil kurallarının dışına çıkıldığı görülmektedir. Kural dışı veya istisnai durumlar olarak görülen bu tür kullanımlar genelde zarûret, şâz veya cevâzât gibi kavramlar adı altında ele alınmıştır.

Zarûret olgusunun birbirinden farklı tanımları yapılmıştır. Bunun sebebi, zarûrete yüklenen anlam ve şiire nasıl yansıdığı durumudur. Zira kelimenin etimolojisinden yola çıkarak zarûret kelimesinde zorunluluğun şart koşulup koşulmaması hususunda ihtilaflar olduğundan şiirdeki kural dışı bir kullanımın zarûrete dâhil edilip edilmemesi bu olguya yüklenen mana ile şekillenir.¹

Zarûret, öteden beri nahivcilerin kafasını kurcalayan önemli bir konudur. Bu konuda ilk çalışmalar edebiyat, şiir, nahiv ve sarf konuları içinde şiirin özelliğinden ötürü kuraldışı kullanımların şair için caiz olması şeklinde ele alınmıştır. Morfolojik zarûretler olarak ele alacağımız bu çalışmada, şiirde sarf ilmi kurallarına aykırı gelen bazı kullanımlar ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Hemze Harfi İle İlgili Zarûretler

Hemze harfi, sarf ilminin ibdâl konusunda önemli bir yer teşkil etmektedir. İlk dönem nahivcileri, hemzeyi elif, vâv ve yâ illet harflerinin bir kardeşi olarak saymışlardır. Hemzeye en fazla benzeyen harf eliftir. Hemzenin kendine has bazı özellikleri de vardır. Hemze, ya kelimenin aslında bulunur, ya zâid olur ya da başka bir harfe bedel olur. Asıl hemzesi, bir kelimenin fâu'l-fiili, 'aynu'l-fiili veya lâmu'l-fiili olandır. Zâid olan hemze bir kelimenin fâu'l-fiili, 'aynu'l-fiili ve lâmu'l-fiili olmayandır. Bedel hemzesi ise başka bir harfin hemzeye veya hemzenin başka bir harfe dönüşmesidir.²

Hemze toplamda beş harfe bedel olur. Bu harfler; elif, 'ayn, hâ, vâv ve yâ harfleridir.³ Zarûrete binaen hazfedilmiş hemze ya aslına döner ya da başka bir harfe tebdil edilerek tahfif

¹ Bâsil Miftâh Ali ed-Delâbîc, *Eşeru şâhidi'd-đarûreti's-şî'riyye fi mesâili'l-hilâfi'n-nahvî dirâse vasfîyye tahlîliyye* (İrbid-Ürdün: Câmi'atu'l-Yermûk, Doktora Tezi, 2016), 8.

² Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beirut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 2000), 1/83.

³ İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, 1/86.

edilir. Bazen de var olan hemze hafzedilir.⁴ Şöyle ki; hemzeden bir önceki harf fethalı ise سَأَلَ fiili سَأَلَ şekline, قَرَأَ fiili de قَرَأَ şekline dönüşerek tahfife uğrayıp elif ve hemze arası bir hal alır. Ayrıca Hicaz lehçesinde tahfif yapılır ve سَأَلَ şeklinde elife dönüştürülken; Temîm lehçesinde سَأَلَ şeklinde okunur.⁵ Fakat şiir vezninden ötürü önceki harekenin cinsi olan harfe dönüşebilir.⁶ Hafzedilmiş hemzenin aslına dönmesine örnek ise رَأَى fiilinin muzârisi hemzesiz olarak يَرَى şeklinde, أَكْرَمَ fiilinin muzârisi يُكْرِمُ şeklinde gelmesi gerekirken şairin mecbûr kalması durumunda fiili aslına döndürerek يَرَأَى ve يُؤَكْرِمُ şeklinde kullanmasıdır.⁷ Bu tür kullanımlar sınırlı sayıdadır. Örnek olarak Murrâr el-Fak'asî'ye (öl. ?) nispet edilen şu beyit verilebilir:⁸

لَعَمْرُكَ إِنِّي لِأَحِبُّ نَجْدًا / وَمَا أَرَأَى إِلَى نَجْدٍ سَبِيلًا

Yemin olsun ki ben Necd (denilen yer)i seviyorum, (fakat) Necd'e giden bir yol göremiyorum.

Bu beyitte istişhâd yeri أَرَأَى fiilidir. Bu fiil, normalde أَرَى şeklinde gelmesi gerekirken zarûrete binaen mahzûf olan hemze geri gelmiştir. Kayrevânî (öl. 412/1021), hemzenin hafzedilmesini şiir zarûretlerinden saymış ve buna örnek olarak İmru'u'l-Kays'a (öl. 540) ait olan şu beyti vermiştir:⁹

وَيُلْمُّهَا مِنْ هَوَاءِ الْجَوِّ طَالِيَةً / وَلَا كَهَذَا الَّذِي فِي الْأَرْضِ مَطْلُوبٌ

(Kurdu) yakalama peşinde havada süzülen (kartalın) vay anasına!
Yeryüzünde ardından bu denli koşurulduğu halde (o kurt gibi) kaçıp da
(pençesinden) kurtulanını görmedim.

⁴ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Mektebetu'l-İlmiyye Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, ts.), 3/149; Muhammed Hamâse Abdullatîf, *Luġatu's-şî'r: Dirâse fi'd-đarûreti's-şî'riyye* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1996), 170.

⁵ Ebû Bişr 'Amr b. Osman Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 3/541-542.

⁶ Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Mehdîlî, Ali Ali Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 1/227; Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşerî*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 5/265-275.

⁷ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 1/128-129; Muhammed b. Ca'fer Kazzâz el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir fi'd-đarûra*, thk. Ramazân Abduttevvâb, el-Hâdî Selâhuddîn (Kuveyt: Dâru'l-'Urûbe, ts.), 199-200.

⁸ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 200.

⁹ İbn Hucr İmru'u'l-Kays, *Dîvânu İmru'i'l-Kays*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Lübnan: Dâru'l-Ma'ârif, 1984), 227.

Bu beyitteki istiṣhâd yeri وَيُلْمَهَا وَيُلْ وَيُلْ şeklinde iken وَيُلْ kelimesinden tenvîn, لِأُمَّهَا kelimesinden de lâm ve hemze harfleri hazfedilip birbirine izâfe edilmiştir. أُمُّ kelimesindeki hemze ise zarûrete binaen hazfedilmiştir. Kayrevânî, bu tür kullanımın başka bir örneğinin olmadığını nakletmiştir.¹⁰ Hemzenin hazfedilmesi durumu katı‘ hemzesinin vasıl hemzesine dönüşmesi durumuyla aynıdır. Hemzenin olup olmaması lehçe farklılığına dayanmaktadır. Fakat nahivciler bir lehçeyi başka bir lehçeye tercih ettiklerinden kabul edilmeyen lehçenin kullanımını zarûret veya şâz görmüşlerdir.¹¹

Hemze ile ilgili başka bir kullanım da اثنان kelimesinin başındaki hemzenin katı‘ hemzesine dönüşmesi gibi vasıl hemzesinin zarûrete binaen cümlelerin ortasında katı‘ hemzesine dönüşmesidir. Cümlelerin ortasında geçiş halinde hazfedilmesine rağmen bu harfin vasıl hemzesi olarak isimlendirilmesi ya mecâzen ya Kûfeli dil bilginlerine göre bu harfin hazfedilip bir önceki harfin bir sonraki harfe bitişmesinden ötürü ya da Basralı dil bilginlerine göre o harfle, sâkin harfli kelime okunmaya çalışıldığı içindir.¹² Nahivciler, bu tür zarûreti özellikle beytin ikinci mısrasının başında gelmesi durumunda güzel zarûretlerden kabul etmişlerdir. Vasıl hemzesinin katı‘ hemzesine dönüşmesine örnek olarak Kays b. Hatîm’e (öl. 620) ait olan şu beyit verilebilir:¹³

إِذَا جَاوَزَ الْإِثْنَيْنِ سِرٌّ فَانَّهُ / بِنَشْرِ وَتَكْثِيرِ الْحَدِيثِ قَمِينُ

Bir sır, iki kişiyi geçtiğinde yayılmaya ve hakkında çok konuşulmaya layık olur.

Bu beyitteki istiṣhâd yeri الْإِثْنَيْنِ kelimesidir. Nahivciler, bu beyitteki اثنان kelimesinde hemzenin vasıl hemzesi olması hususunda ittifak etmelerine rağmen şiir zarûretine binaen katı‘ hemzesine dönüşmüştür.¹⁴

Yukarıda zikrettiğimiz durumun tam tersi olan katı‘ hemzesinin vasıl hemzesine dönüşmesi, yaygın bir durum olduğundan nahivciler bunu zarûret görmezken; İbn ‘Uşfûr (öl.

¹⁰ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’ş-şâ’ir*, 353-354.

¹¹ Abdullatîf, *Luğatu’ş-şî’r*, 178.

¹² Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’ş-şâ’ir*, 201; Mahmûd Şukrî Âlûsî, *ed-Ḍarâ’ir ve mâ yesûgu li’ş-şâ’ir dûne’n-nâsir* (Bağdâd: el-Mektebetu’l-‘Arabiyye, 1922), 135-136.

¹³ Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm el-Evsî, *Dîvânu Kays b. el-Ḥaṭîm*, thk. Nâsiruddîn el-Esed (Beyrut: Dâru Sâdir, 1967), 162.

¹⁴ Ali b. Mu’min İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâ’iru’ş-şî’r*, thk. Seyyid İbrahim Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Endelîs, 1982), 54; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 5/137-138; Âlûsî, *ed-Ḍarâ’ir*, 136.

669/1270), zarûret kabul etmiştir.¹⁵ Buna örnek olarak Hâtim et-Tâî'ye (öl. 578) ait olan şu beyit verilebilir:¹⁶

أبوهم أبي والأمهات أمهاتنا / فأنعم ومتعني بقيس بن جحدر

Onların babası benim babamdır, anneleri de annelerimizdir. Öyleyse beni,
Kays b. Cahdar ile nimetlendirerek hoşnut et.

Bu beyitteki istiḥâd yerleri الأمهات ve امهاتنا kelimeleridir. Bu kelimenin başındaki hemze أمهات şeklinde katı' hemzesiyken şiir zarûretine binaen vasıl hemzesine dönüşmüştür.¹⁷

Hemze ile ilgili karşımıza çıkan durumlardan bir tanesi de memdûd bir kelimeyi maksûr, maksûr bir kelimeyi de memdûd yapmaktır. Sîbeveyhi (öl. 180/796) memdûd kavramını كل شيء وقعت ياؤه أو واوه بعد ألف "Elif harfinden sonra vâv veya yâ harfinin bulunduğu her kelimedir." şeklinde tanımlamıştır.¹⁸ Memdûd isim حمراء kelimesi gibi te'nis veya ilhâk için sonunda hemze ve hemzedden önce de vâv veya yâ harfinden munkalib olan zâid elif bulunan isimdir.¹⁹ Maksûr isim ise ister zâid olsun ister olmasın sonunda elif bulunan kelimedir.²⁰ Bir kelimenin memdûd veya maksûr olması, kelimenin sonunda hemze bulunup bulunmamasıyla alakalı bir durum olup şiirden ötürü değişikliğe uğrayabilir. Nahivciler, şiirde memdûd bir kelimenin maksûr yapılmasını câiz görürken; Ferrâ (öl. 207/822) belli şartlarla buna cevâz vermiştir.²¹ Zira şair bunu yaparak kelimedeki ziyâdeyi hazfedip kelimeyi aslına döndürmektedir.²² Hazfedilen harf ise hiçbir mana için gelmeyen hemzedden önce bulunan zâid olan eliftir.²³ Buna örnek olarak şu beyit verilebilir:²⁴

¹⁵ İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şi'r*, 98.

¹⁶ Ebû Seffâne Hâtim b. Abdillâh et-Tâî, *Dîvânu Hâtim et-Ṭâî*, thk. Ahmed Reşâd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 28.

¹⁷ İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şi'r*, 98.

¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/539.

¹⁹ Ebu'l-'Abbas Muhammed b. Yezîd el-Mubberred, *el-Mukteḍab* (Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1994), 3/89.

²⁰ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Vellâd, *el-Maksûr ve'l-memdûd*, thk. Paul Bronnle (Matba'atu Leiden, 1900), 3-4.

²¹ Ferrâ'ya göre حمراء ve صفراء kelimeleri gibi bâbında maksûr olarak gelmeyen memdûd bir kelimenin maksûr olarak gelmesi câiz değildir. Çünkü bu kelimelerin müzekkeri أفعال kalıbında gelmektedir. Sîrâfî (öl. 368/979) ve Enbârî (öl. 577/1181), Ferrâ'nın bu görüşünün tutarsız olduğunu delilleriyle ortaya koymuştur. bk. Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/211-212; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâilil-hilâf*, 2/745, 752-754.

²² İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şi'r*, 116; Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/211.

²³ İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şi'r*, 116.

²⁴ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. İbn Vellâd, *el-Maksûr ve'l-memdûd*, 74; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şi'r*, 116.

لَا بُدَّ مِنْ صَنْعَا وَإِنْ طَالَ السَّفَرُ / وَلَوْ تَحَنَّى كُلُّ عَوْدٍ وَدَبَّرَ

Yolculuk uzasa de yaşlı ve yaralı develer yere yığılsa bile San'â'ya varmam gerekir.

Bu beyitteki istişhâd yeri صَنْعَا kelimesi olup bu kelimenin aslı صَنْعَاءُ şeklinde memdûd bir isimken zarûrete binaen maksûr yapılmıştır. Maksûr bir kelimeyi memdûd yapma hususunda ise nahivciler ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda farklı üç görüş bulunmaktadır:

Birincisi: Basralı dil bilginlerinden Ahfeş (öl. 215/830) ve Kûfeli dil bilginlerinin görüşü olup buna göre şiir zarûretine binaen maksûr bir kelimeyi memdûd yapmak mutlak olarak câizdir.²⁵ Onların bu konudaki delilleri kıyâs ve semâdır. Semâ delili Araplardan duydukları beyitler olup bu beyitlerden bir tanesi şudur:²⁶

إِنَّمَا الْفَقْرُ وَالْغِنَاءُ مِنَ اللَّهِ / فَهَذَا يُعْطَى وَهَذَا يُحَدُّ

Fakirlik ve zenginlik ancak Allah'tandır (cc), buna (zengine) verilir, bu da (fakir de) mahrum bırakılır.

Bu beyitte geçen الْغِنَاءُ kelimesinin aslı الغنى şeklinde maksûr iken zarûretten dolayı memdûd yapılmıştır. Kûfelilere göre bunun câiz oluşunun kıyâsî delili ise şiir zarûretine binaen hareketlerin işbâ' edilip fetha, kesra ve zamme hareketlerinden elif, yâ ve vâv harflerinin ortaya çıkması gibi elif-i maksûreden önceki fetha hareketini işbâ' edip bir elif ortaya çıkararak memdûd isme ilhak etmektir.²⁷ Ayrıca Sîbeveyhi'nin وَرُبَّمَا مَدُّوا مِثْلَ مَسَاجِدَ وَمَنَابِرَ فَيَقُولُونَ "bazen (Araplar) مَسَاجِدَ ve مَنَابِرَ kelimelerini uzatıp مَسَاجِيدَ ve مَنَابِيرَ şeklinde söylerler"²⁸ sözünden hareketle onun da bunu câiz gördüğü anlaşılmaktadır.²⁹

İkinci görüş: Ahfeş dışındaki Basralı dil bilginlerinin görüşü olup bunlara göre maksûr bir kelimeyi memdûd yapmak hiçbir şekilde câiz değildir. Delilleri ise bir kelimenin maksûr olmasının asıl olmasıdır. Çünkü maksûr bir kelimedeki elif harfi, zâid veya kelimenin aslından olurken memdûd bir kelimedede sadece zâid olur. Aynı şekilde bir kelimenin maksûr veya memdûd olduğunu anlamak için o kelimeyi memdûda değil maksûra ilhak etmek gerekir ki bu da onun asıl olduğunun delilidir. Maksûr ismin asıl olduğu ortaya konulduğu zaman maksûr bir kelimenin memdûd yapılmasına cevâz verildiğinde bu, asıl olan bir şeyin, asıl

²⁵ Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf*, 2/745; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 216; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 38; Âlûsî, *ed-Ḍarâ'ir*, 182.

²⁶ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf*, 2/747.

²⁷ Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf*, 2/749; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 39-41.

²⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/28.

²⁹ İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 41.

olmayan bir şeye döndürmek anlamına gelir. Ayrıca bu durumda kelime ağırlaştığından câiz görülmemiştir. Maksûr bir kelimeyi memdûd yapmak ile tam tersi olan memdûd bir kelimeyi maksûr yapmak arasındaki fark, bir kelimeyi maksûr yapmak kelimedeki ziyâde harfleri atarak tahfif etmek anlamına gelirken memdûd yapmak kelimeye fazladan eklemeler yaparak kelimeyi ağırlaştırmak anlamına gelmesidir. Memdûd bir kelimeyi maksûr yapmak, kelimeyi aslına döndürmek anlamına geldiğinden câiz görülmüştür.³⁰ Enbârî, Basralı dil bilginleriyle aynı görüşü paylaşırken, Kûfeli dil bilginlerinin delillerini de reddetmektedir. Zira o, Kûfelilerin semâ delili olarak getirdiği bazı şiirlerin söyleyeninin bilinmediği, bazı şiirlerde geçen الغناء kelimesinin de ya fethalı olarak yeterli olmak anlamındaki الغناء şeklinde olduğunu veya kesralı olarak mufaele bâbından olan غانَى fiilinin masdarı olduğunu söyleyerek burada maksûr bir kelimeyi memdûd yapma durumunun olmadığını vurgulamıştır. Kûfelilerin harekeyi işbâ' etmeye kıyâs delillerini de reddetmiştir. Çünkü maksûru memdûd yapmak, son harfin bir öncesinde elifi ziyâde etme ve ikinci elifin hemzeye kalb olması şeklinde iki tane değişikliğe yol açmaktadır. Hâlbuki şiir zarûretinde iki veya daha fazla değişikliğe yol açan bir işlemin câiz olması söz konusu değildir.³¹

Bu konudaki üçüncü görüş ise Ferrâ'nın görüşü olup ona göre nasıl ki kullanıldığı bâbda maksûr kullanımı olmayan memdûd bir kelimeyi maksûr etmek câiz değilse memdûd kullanımı olmayan maksûr bir kelimeyi memdûd yapmak da câiz değildir. Örneğin عَطَشَى “susamış kadın” ve سَكْرَى “sarhoş kadın” kelimelerini memdûd yapmak câiz değildir. Çünkü bunların müzekkerleri عَطَشَان ve سَكْرَان şeklinde gelmektedir. Zira فَعْلَانُ kelimesinin müennesi sadece maksûr olarak فَعْلَى şeklinde gelmektedir.³²

Kanaatimizce şiirdeki bu tür kullanımlar şiire has bir özellik olup dış etkenlerden uzak ayrı bir çerçevede incelenmesi gerekir. Nitekim İbn Cinnî (öl. 392/1002) de “Memdûdu maksûr, maksûru memdûd, işbâ' ve tahrîf yapmak, uygunluk veya aykırılık açısından bir asıl olarak kabul edilmemekte ve onlarla örnekler ortaya konulmamaktadır.”³³ şeklinde ifadelerde bulunarak bu duruma dikkat çekmiştir. Dolayısıyla nesirdeki kaide ve kuralların şiirdeki bu tür kullanımlara dayatılmaması daha uygundur.

³⁰ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/212-213; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 216-217; Enbârî, *el-İnşâf ft mesâili'l-hilâf*, 2/749-750; İbn 'Usfûr, *Darâi'ru'ş-şî'r*, 38.

³¹ Enbârî, *el-İnşâf ft mesâili'l-hilâf*, 2/750-752.

³² Enbârî, *el-İnşâf ft mesâili'l-hilâf*, 2/745-746.

³³ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 3/213.

2. Kelimede Bazı Harflerin Hazfi

Şiir zarûretine binaen bir kelimede hazif işlemi yapılabilmektedir. Yapılan bu hazif işleminin cereyan ettiği bazı kullanımlar şu şekildedir:

2.1 İltikâ-i Sâkineynden Ötürü Nûn Harfinin Hazfi

Nahivciler şiir veznine uydurmak için zarûrete binaen lâkin (لكن) ve min (من) gibi harflerden iltikâ-i sâkineynden ötürü sâkin nûnun hazfedilmesini câiz görmüşlerdir. Sîbeveyhi, bunu *الشعر* başlığında zikretmiş,³⁴ Sîrâfî ise bu konuda “Zarûrete binaen hazfedilen yerlerden biri de لكن ve من gibi sükûn üzere mebni olan harflerden nûn harfinin hazfidir. Bunun hazfedilmesi iltikâ-i sâkineynden ötürüdür.” şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Buna örnek olarak Kays b. ‘Amr en-Necâşî’ye (öl. 40/660) ait olan şu beyit verilebilir:³⁵

فَلَسْتُ بِأَتِيهِ وَلَا أُسْتَطِيعُهُ / وَلَاكِ اسْقِنِي إِنْ كَانَ مَأْوُكَ ذَا فَضْلِ

Ben, ona gelecek değilim, buna güç de yetiremem fakat eğer suyun fazlaysa bana su içir.

Buradaki istişhâd yeri لَكِ kelimesidir. Bu kelimenin aslı لكن şeklindeyken şiir vezninden ötürü sonundaki nûn harfi hazfedilmiştir.

Şiirde من harf-i cerinden nûn harfinin hazfedilmesine örnek olarak A‘şâ’ya (öl. 7/629) ait olan şu beyit verilebilir:³⁶

وَكَأَنَّ الْخَمْرَ الْمُدَامَةَ مِ الْإِسْنِ / فَتَنْطِ مَمْرُوجَةً بِمَاءٍ زُلَّالٍ

Sanki devamlı içilen (bu) içki, saf suyla karışmış İsfent (üzüm suyunun en kalitelisi veya en iyi içki çeşidi) denilen içkidendir.³⁷

Bu beyitteki istişhâd yeri م kelimesidir. Bu kelimenin aslı مِنْ şeklindeyken şiir zarûretinden ötürü sonundaki nûn harfi hazfedilmiştir.

Sâkin nûnun hazfedilmesinin illeti ise bu harf, med ve lîn harflerine benzediğinden iki sâkin harfin yan yana gelmesidir. Normalde iltikâ-i sâkineynden ötürü sâkin olan harfin harekelenmesi gerekirken med ve lîn harflerinin hazfedilmesi veya zâid gelmesi yönünden bu

³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/27.

³⁵ Necâşî, *Dîvânu'n-Necâşî el-Hârîşî*, 56; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 28; Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/214.

³⁶ Meymûn b. Kays A‘şâ, *Dîvânu'l-A‘şâ el-Kebîr*, thk. Muhammed Huseyn (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, ts.), 5.

³⁷ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/214; Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf b. Hişâm, *Evđahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, t.y.), 1/271.

harflere benzediğinden nûn harfi de bazen hazfedilir, bazen de zâid olarak gelebilmektedir. Nitekim bu beyitte hazfedilmiştir. Aynı şekilde nahivciler, burada nûn harfinin hazfedilmesini, tenvînin iltikâ-i sâkineynden ötürü hazfedilmesine benzetmişlerdir. Bazen de nûn harfi med harflerine bedel olarak gelebilir. Örneğin; صَنَّاعِيَّيَّيَّيَّ “San‘alı”, بَهْرَانِيَّيَّيَّ “Behreli” kelimelerin aslı صنعاويَّ ve بهراويَّ şeklinde olmalıyken nûn, vâv harfine bedel olmuştur.³⁸ İbn Ya‘îş’e göre ise nûn harfinin med harflerine benzeme yönü, nûn harfinde ğunne olmasından ötürü nûn harfi sâkin olduğunda mahrecinin hayşûm olmasıdır. İnsanın kendi ağzını kapatması durumunda bu harfi telaffuz etmek mümkün değildir. Nasıl ki رَمَى الْقَوْمِ ve تُعْطِي ابْنَكَ örneklerinde iltikâ-i sâkineynden ötürü med harfleri hazfediliyorsa nûn harfi de aynı sebepten dolayı hazfedilmektedir.³⁹

Kâne (كان) fiilinin cezimli muzârisinden nûn harfinin hazfi hususunda nahivciler, kendisinden sonra sâkin bir harfin gelmemesini şart koşmuşlardır. Şayet nûn harfinden sonra sâkin bir harf gelirse nûn harfinin hazfedilmesi şiir zarûreti dışında câiz değildir.⁴⁰ Buna örnek olarak Huseyl b. ‘Urfuta’ya (öl. ?) ait olan şu beyit verilebilir:⁴¹

لَمْ يَكُ الْحَقُّ سِوَى أَنْ هَاجَهُ / رَسْمٌ دَارٍ قَدْ تَعَفَّى بِالسَّرَرِ

Hakikat, Serer denilen yerde yıkılmış bir evin kalıntılarının, aşığı tahrik etmesi dışında değildi.

Bu beyitte يَكُ kelimesinden sonra sâkin harf geldiğinden ötürü nûn harfinin hazfedilmeyip لَمْ يَكُن şeklinde olması gerekirken nûn harfi zarûrete binaen hazfedilmiştir. Sîbeveyhi’nin hocası Yûnus b. Habîb’e (öl. 182/798) göre böyle bir kullanım şiir zarûretine has bir kullanım olmayıp normal kelâmda da câizdir.⁴² Zira Kur’ân-ı Kerîm’de لَمْ يَكُ الَّذِينَ كَفَرُوا âyetinde⁴³ olduğu gibi bazı kırâatlerde sonrasında sâkin harf olsa bile nûn harfinin hazfedilmesi, bunun zarûret değil, Arap lehçelerinden birine uygun bir kullanım olduğunu göstermekte ve Yûnus’u bu konuda haklı çıkarmaktadır.⁴⁴

³⁸ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/214; Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Fârisî, *et-Ta’lîka ‘alâ Kitâbi Sîbeveyhi*, thk. ‘İvad b. Hamed el-Kûzî (Kahire: Matba‘atu’l-Emâne, 1990), 1/51.

³⁹ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 5/315.

⁴⁰ İbn ‘Uşfûr, *Darâi’ru’ş-şîr*, 115-116; İbn Hişâm, *Avdahu’l-mesâlik*, 1/268-271.

⁴¹ Ebû Zeyd el-Ensârî, *Kitâbu’n-nevâdir fi’l-luğa*, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed (Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, 1981), 295-296; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 1/90; İbn Hişâm, *Avdahu’l-mesâlik*, 1/270.

⁴² İbn Mâlik, *Teshîlu’l-fevâid*, 56; İbn Hişâm, *Avdahu’l-mesâlik*, 1/269-271; Sabbân, *Hâşiyetu’ş-Şabbân*, 1/245.

⁴³ el-Beyyine 98/1.

⁴⁴ Sabbân, *Hâşiyetu’ş-Şabbân*, 1/245.

2.2 Menkûs İsimle İlgili Kullanımlar

Menkûs isim: “القاضي” kelimesinde olduğu gibi sonunda kendisinden önce kesra olan yâ harfi bulunan her isimdir” şeklinde tarif edilmiştir. Menkûs isim izâfe veya elif lâm edatından soyutlanırsa هذا قاضي ومررتُ بقاضي gibi ref ve cer halinde sonundaki yâ harfi nazif edilirken, nasb halinde رأيتُ قاضيًا örneğinde olduğu gibi sabit kalır. Eğer izâfe veya elif lâm ile beraber gelirse üç durumda da yâ harfi sabit kalır.⁴⁵

Nahivciler izâfe veya ta'rîf edatı alması durumunda menkûs isimden yâ harfinin hazfedilmesi hususunda ihtilâf etmişlerdir. İhtilâfin sebebi ise şiiirlerde böyle bir kullanımın cereyan etmesidir. Bu beyitlerden bir tanesi de A'şâ'ya nispet edilen şu beyittir:⁴⁶

وَأَخُو الْعَوَانِ مَتَى يَشَأُ يَصْرِمْنَهُ / وَيَعْدُنَ أَعْدَاءَ بُعَيْدٍ وَدَادٍ

Dansöz kızların dostu ne zaman onları arzulasa ilişkisini sonlandırırlar ve muhabbetin hemen ardından düşman kesilirler.

Bu beyitte الْعَوَانِ kelimesinin aslı الْعَوَانِي şeklindeyken başına ta'rîf edatı aldığı halde hazfedilmemesi gereken sonundaki yâ harfi zarûrete binaen hazfedilmiştir. Sîrâfî, menkûs isimden yâ harfinin hazfedilmesini zarûretten sayanlardan birisidir. Nitekim o, bu konuda nazif zarûretlerinden bir tanesinin de şairin, şiiirde هَذَا قَاضٍ بَغْدَادٍ قَدْ أَقْبَلَ “Bu, Bağdâd'ın kadısıdır, (bu tarafa) yöneldi” ve هذا القاضي “Bu kadı” demesi gibi tenvînin hazfine teşbîh ederek izâfe ve elif lâm alması durumunda yâ harfini hazfetmesi olduğunu zikretmiştir. Ardından da menkûs bir isimde zamme veya kesranın ağır olmasından ötürü sâkin olan yâ harfinin tenvînle karşılaşması sebebiyle hazfedilen yâ harfinin elif lâm alması veya izâfe olması durumunda geri döndüğünü fakat şairin mecbûr kalması durumunda yâ harfinin hazfedilebileceğini ifade etmiştir. Bu durumun tenvîne benzeme yönü ise elif lâm ve izâfenin birbirlerinin yerini tutma bakımından tenvînle yer değiştirmesidir. Yani elif lâm ve izâfe olması durumunda tenvînin gitmesi, olmaması durumunda ise tenvînin var olmasıdır.⁴⁷ Nitekim önceden de zikredildiği gibi Sîbeveyhi, zarûret konusunun başında şiiirde vukû bulan kural dışı kullanımlara cevâz veren en önemli faktörün teşbîh olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸ Kayrevânî ve İbn 'Uşfûr da

⁴⁵ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/216; Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, thk. Semîh Ebû Muğlî (Ummân: Dâru Mecdelâvî li'n-Neşr, 1988),, 20-21.

⁴⁶ A'şâ, *Dîvânü'l-A'şâ el-Kebîr*, 129; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/28; İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/456-457; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 233; Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-l-hilâf*, 2/545; İbn 'Uşfûr, *Darâi'ru'ş-şî'r*, 120.

⁴⁷ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/215-216; İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/456-457.

⁴⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/26.

Sîrâfî'yle aynı görüşü benimsemektedirler.⁴⁹ Bu bakımdan nahivcilerin bu konuda Sîbeveyhi'ye tabi oldukları görülmektedir. Zira Sîbeveyhi, kitabının ما يحتمل الشعر bölümünde yâ harfinin hazfedilmesini şiir zarûretinden saymıştır.⁵⁰

Ferrâ, bu konuda diğer nahivcilerden farklı düşünmektedir. Ona göre vâv veya yâ harfi sâkin olup vâv harfinden önce zamme ve yâ harfinden önce kesra olursa Araplar vâv ve yâ harfini hazfedip zamme ve kesra ile yetinirler.⁵¹ Dolayısıyla o, bu kullanımın Arapların konuşmalarına uygun olduğunu ifade etmiştir.

Bazı nahivciler, Kur'ân-ı Kerîm'de vukû bulmasından dolayı Sîbeveyhi'nin menkûs isimden yâ harfinin hazfedilmesini zarûret olarak gördüğünü reddetmişlerdir. Nitekim birçok kâri, âyet başları dışında yâ harfinin hazfi şeklinde kırâatlerin var olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin *مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا* âyetinde⁵² *الْمُهْتَدِ* kelimesinin başında elif lâm olmasına rağmen sonundaki yâ harfi hazfedilmiştir.⁵³ Sîrâfî ve İbn 'Ufûr ise bu konuda Sîbeveyhi'yi savunmuş ve bazı Arapların yâ harfini hazfettiğini fakat çoğunluğunun yâ harfini sabit bıraktığını dolayısıyla Sîbeveyhi'nin bu konudaki görüşünün, yâ harfini sabit bırakanlara göre zarûret olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁴ Ebu's-Saâdât İbnu's-Şecerî (öl. 542/1148) ise nahivcilerin bu konudaki ihtilâfını şu sözyle özetlemiştir:

Merfû veya mecrûr durumunda elif lâm edatı almış menkûs isim üzerinde vakıf yapma hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları yâ harfini sabit bırakırken; bazıları da hazfetmişlerdir. Sabit bırakanların delili, ta'rîf edatının kelimeyi tenvînden korumasıdır. Hazfedenler ise yâ harfini, sâkin olması bakımından harekeye benzetmiş olup vakıf halinde harekeyi hazfettikleri gibi yâ harfini de hazfetmişlerdir.

İbnu's-Şecerî, sözünün devamında yâ harfini hazfedenlerin de kendi aralarında iki gruba ayrıldığını, bir grubun vakıf halinde yâ harfini hazfedip vasıl halinde hazfetmediğini, diğer grubun ise hem vakıf, hem de vasıl durumunda yâ harfini hazfettiğini söylemektedir. Yâ harfinin hazfedilmesinin illeti, kesra harekesinin yâ harfine delalet etmesinden ötürü kesra harekesiyle yetinmektir.⁵⁵

⁴⁹ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 232-233; İbn 'Ufûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, 119-121.

⁵⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/27.

⁵¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1983), 2/27.

⁵² el-Kehf, 18/17.

⁵³ es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/216; İbn 'Ufûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, 121; Ahmed b. Musâ b. Mucâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-kirâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1980), 386.

⁵⁴ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/216; İbn 'Ufûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, 122.

⁵⁵ Hibetullah Ali b. Muhammed İbnu's-Şecerî, *Emâli İbni's-Şecerî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1992), 2/290-291.

Sonuç olarak hafzedilmemesi gereken durumda menkûs isimden yâ harfinin hafzedilmesi, bazı Arap lehçelerine uygun olması ve Kur'ân-ı Kerîm'de böyle kullanımların bulunması sebebiyle zarûret değilken yâ harfini hafif etmeyenlerin yanında ise zarûret olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Sîbeveyhi ve destekçilerinin görüşü daha doğru görülmektedir.

Menkûs isimlerle ilgili zarûret kullanımlarından biri de illet harfinin cer ve ref durumunda hafzedilmesi gerekirken normal sahîh bir kelime gibi üç durumda illet harfine hareke vermektir. Örneğin هذا قَاضِيٌ “Bu kadıdır”, مَرَرْتُ بِقَاضِيٍ “Bir kadı'nın yanından geçtim” örneklerindeki قَاضِيٍ kelimesi menkûs olduğundan ref ve cer durumunda zamme ve kesra harekesi yâ harfine ağır geldiğinden قَاضٍ şeklinde hareke almayıp illet harfinin hafzedilmesi gerekirken zarûrete binaen illet harfi sabit kalıp hareke alabilmektedir.⁵⁶ Buna örnek olarak Cerîr b. 'Atıyye'ye (öl. 110/728) ait olan şu beyit verilebilir:⁵⁷

فَيَوْمًا يُجَازِينِ الْهَوَى غَيْرَ مَاضِيٍ / وَيَوْمًا تَرَى مِنْهُنَّ غَوْلًا تَغْوَلُ

(Deve üzerinde yola revan olan dilberler) bir gün anında aşka karşılık verirler bir başka gün bakarsın renk değiştirirler.

Bu beyitteki istişhâd yeri مَاضِيٍ kelimesidir. Bu isim, menkûs ve mecrûr konumunda olduğu için sonundaki illet harfinin düşüp مَاضٍ şeklinde olması gerekirken zarûretten ötürü hafzedilmemiştir.

Zeccâcî (öl. 337/949) ise illet harfinin hafzedilmesi gereken durumda hafzedilmemesinin meşhur bir Arap lehçesi olduğunu ve böyle kullanımların aktarıldığı şekliyle kalması gerektiğini söylemiştir.⁵⁸ Dolayısıyla ona göre böyle bir kullanım zarûret değil, normal bir kullanımdır. İbn Ya'îş (öl. 643/1245), şiirde bu gibi kullanımların هذا قَاضِيٌ, رأيتُ قَاضِيًا ve مَرَرْتُ بِقَاضِيٍ lehçesine uygun olarak geldiğini, diğerlerine göre ise zarûret kabilinden olduğunu zikrederek bunun bir lehçe olduğuna işaret etmiştir.⁵⁹

İllet harfinin düşmesi gereken durumda hafzedilmemesi hususuna dair yukarıda zikrettiğimiz nahivcilerin görüşlerine bakıldığında, böyle bir kullanımın sadece şiir zarûretine has olduğu hususunda ittifak edilmediği görülmektedir. Zira bazıları bunu zarûrete bağlarken;

⁵⁶ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 196; İbn 'Uşfûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, 42.

⁵⁷ Cerîr b. 'Atıyye et-Temîmî, *Dîvânu Cerîr* (Beirut: Dâru Beirut, 1986), 366; Muberrred, *el-Mukteđab*, 3/354; İbn Cinnî, *el-Haşâîs*, 3/159; el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 197; İbn 'Uşfûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, 42; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/483.

⁵⁸ Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İğâh fî 'ileli'n-naĥv*, thk. Mâzin el-Mubârek (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 1979), 103-104.

⁵⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/487.

bazıları böyle bir kullanımın Arap lehçelerinden birine uygun olduğunu söylemiştir. Kanaatimizce böyle bir kullanımın, illet harfini hazfedenlerin kullanımında zarûret olarak kabul edilmesi gerekirken illet harfini hiçbir durumda hazfetmeyenlerin kullanımında zarûret değil, normal bir kullanım olarak kabul edilmelidir.

2.3 Te'kîd İçin Gelen Nûnun Hazfi

Muzâri veya emir fiiline eklenen muhaffef te'kîd nûnu, sâkin bir harfle karşılaşması durumunda hazfedilirken zarûrete istinaden sâkin harf olmadan da hazfedildiği görülmektedir. Buna örnek olarak Tarafe b. el-'Abd'a (öl. 564) nispet edilen şu beyit verilebilir:⁶⁰

اضْرِبْ عَنْكَ الْهُمُومَ طَارِقَهَا / ضَرْبِكَ بِالسَّيْفِ قَوْنَسَ الْفَرَسِ

Gece vakti kapını çalan kederleri kafaya takma vur gitsin. Atın kulakları arasındaki kemiğe vurduğun kılıç darbesi gibi.

Bu beyitteki istişhâd yeri اضْرِبْ kelimesidir. Bu kelimenin aslı اضْرِبْنَ şeklindeyken zarûretten ötürü te'kîd nunu hazfedilmiştir.⁶¹

Te'kîd nûnunun hazfi konusunda nahivciler ihtilâf etmişlerdir. Kimileri bu hazfin normal kelâmda değil şiirde câiz olduğunu söylerken,⁶² kimileri böyle bir kullanımı reddetmişlerdir. Sîrâfî, bu beyti zikrettikten sonra Halîl b. Ahmed'in (öl. 175/791) bu konudaki görüşünü "Halîl, bu konuda şunu söylemektedir: Şair, kelimeden nûn-u hafifeyi hazfetmiştir. Niyeti اضْرِبْنَ şeklindeyken zâid olduğu için nûn harfini hazfetmiştir" şeklindeki ifadelerle açıklamış, ardından Ferrâ'ya göre kelimenin aslının اضْرِبْ عَنْكَ şeklindeyken sâkin harflerin çokluğundan dolayı zarûrete binaen hareke konulduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla Halîl b. Ahmed'e göre bu zarûret, hazif başlığı altındayken; Ferrâ'ya göre ziyâde başlığı altındadır.⁶³

Böyle bir kullanımı kabul etmeyenlerin başında İbn Cinnî gelmektedir. Nitekim o, kıyâsa göre zayıf ve kullanımda az bulunan hususları zikrederken böyle kullanımların kabul edilmeyen ve zayıf şeyler olduğunu dolayısıyla çok az görüldüğünü vurgulamıştır. Ayrıca bu kullanımlara örnek olarak, yukarıda vermiş olduğumuz beyti zikretmiş, devamında te'kîde

⁶⁰ Ebû 'Amr Tarafe b. el-'Abd el-Vâilî, *Dîvânü Tarafe b. el-'Abd (Şerhu'l-A'lem eş-Şentemerî)*, thk. Duriyye el-Hatîb, Lutfî es-Sakkâl (Beyrut: el-Muessesetu'l-'Arabiyye, 2000), 164; Ensârî, *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luğa*, 165.

⁶¹ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/219; İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 1/126; Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vucûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-îdâh 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsif, vd. (Kahire: Dâru Sezgîn, 1994), 2/367; İbn 'Ufûr, *Darâi'ru's-şî'r*, 111; Âlûsî, *eđ-Darâ'ir*, 100.

⁶² İbn 'Ufûr, *Darâi'ru's-şî'r*, 111-112.

⁶³ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/219.

başvurma amacının bir şeyi kesin bir şekilde ortaya koymak olduğunu ve bunun için de sözü uzatmak gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla te'kîd için gelen nûn harfini hafifleterek sözü kısa tutmak, amaca uygun değildir.⁶⁴ İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb* eserinde bu beytin tüm ilim ehline göre yapmacık / مصنوع kabul edildiğini ve güvenilir bir rivâyet yoluyla gelmediğini söylemiştir. Suyûtî de bu beytin yapmacık olduğunu eserinde zikretmiştir.⁶⁵ İbn Cinnî'nin sözünden kendisinin bu şiir beytini kabul etmediği ve te'kîd için hazif işleminin olmaması gerektiğini savunduğu anlaşılmaktadır. Onun *el-Muhteseb* isimli eserinde ise muzâri fiilde te'kîd için gelen nûn-u muhaffefenin hazfi için başka bir vecih bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, yukarıda zikrettiğimiz beytinin yapmacık olduğunu söyledikten sonra beyitte geçen اَضْرَبَ kelimesinin aslı اَضْرَبَا şeklinde olduğunu zikretmiştir.⁶⁶ Yani bu kelimedeki mahzûf olan harf, te'kîd için gelen nûn harfi değil, vakıf halinde nûn harfinden munkalib olan eliftir. Zira Sîbeveyhi, muhaffef olan te'kîd nûnu üzerinde vakıf yapılması konusunu anlatırken nûn harfi ve tenvînin zâid olmaları bakımından birbirine benzemelerinden ötürü vakıf halinde aynı muameleyi gördüklerini zikretmiştir. Munsarîf kelimedeki tenvîn, vakıf halinde elife dönüştüğü gibi te'kîd nûnu da vakıf halinde elife dönüşür.⁶⁷ Dolayısıyla elif harfi, tenvîn gibi olduğundan elif'in hafifletilmesi zarûret olmayıp normal bir kullanımdır.

Sonuç olarak te'kîd için gelen nûn-u muhaffefenin sâkin bir harfle karşılaşması durumunda hafifletilmesi câiz iken; sâkin bir harfle karşılaşmaması durumunda sadece şiir zarûretinden ötürü şiirde hafifletilebilir. Ayrıca böyle kullanımların normal kelâmda değil, sadece şiirde bulunması bunun, şiirin kendine has özelliğinden kaynaklandığını göstermektedir.

2.4 Muzâri Fiilde Raf' Alameti Olan Nûn Harfinin Hazfi

Bazı nahivciler, ef'âl-ı hamse denilen يَفْعَلَانِ-تَفْعَلَانِ-يَفْعَلُونَ-تَفْعَلُونَ-تَفْعَلِينَ fiil kalıplarından nasb ve cezm edatı olmaksızın nûn harfinin düzyazı ve şiirde hafifletilmesinin câiz olduğunu söylerken; bazıları bunun sadece şiir zarûretine bağlamıştır.⁶⁸ Düzyazıda nûn harfinin hafifletilmesine şu hadîs-i şerîf örnek olarak verilebilir: لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا “Sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş

⁶⁴ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 1/126.

⁶⁵ İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*, 1/97; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ahmed el-Mevlâbek, vd. (Kahire: Dâru't-Turâs, 2008), 1/177-178.

⁶⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/367.

⁶⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/521.

⁶⁸ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1998), 1/171.

olamazsınız.”⁶⁹ Bu hadîs-i şerîfte geçen تَدْخُلُوا ve تُؤْمِنُوا kelimelerinden nûn harfi, başına nasb veya cezim edatı olmaksızın hazfedilmiştir. Bu kullanıma örnek olarak şu beyit verilebilir:⁷⁰

أَبِيْتُ أُسْرِي وَتَبِيَّتِي تَدْلُكِي / وَجْهَكَ بِالْعَنْبَرِ وَالْمِسْكَ الذَّكِي

Ben geceleri yol kat ederek geçiriyorum. Sen ise güzel kokulu misk ü anberle yüzünü ovalayarak.

Bu beyitteki istişhâd yeri تَبِيَّتِي ve تَدْلُكِي kelimeleridir. Bu iki fiil, muzâri muhataba kalıbı olup başına nasb ve cezim edatları gelmediğinden تَبِيَّتِينَ ve تَدْلُكِينَ şeklinde olması gerekirken sonundaki ref' alameti olan nûn harfi hazfedilmiştir.

İbn Mâlik (öl. 672/1274), hadîs-i şerîfte ve bazı kırâatlerde böyle kullanımların vukû bulmasından ötürü hiçbir sebep olmadan ister normal kelâmda ister şiirde olsun nûn harfinin hazfinin nadir de olsa câiz olduğu görüşündedir.⁷¹ Bazı çağdaş araştırmacılar da nûn harfinin şiirde ve normal kelâmda sebepsiz yere hazfedilmesinin doğru bir vechinin olduğunu savunmuşlardır.⁷²

İbn Cinnî ise nûn harfinin hazfini şiir zarûretinden kabul ederek diğer nahivcilerden farklı düşünmüştür. Nitekim o, Fârisî'ye (öl. 377/987) şairin أَبِيْتُ أُسْرِي وَتَبِيَّتِي تَدْلُكِي / وَجْهَكَ بِالْعَنْبَرِ وَالْمِسْكَ الذَّكِي şeklindeki beytini sorduğunu ve zarûretten ötürü hareke hazfedildiği gibi تَبِيَّتِينَ fiilinden de nûn harfinin hazfedildiği sonucuna ulaştıklarını zikretmiş, ardından da تَدْلُكِي fiilinin تَبِيَّتِي fiilinden bedel veya hal konumunda olduğunu ve تَبِيَّتِي fiilinin talep veya başka bir şeyin cevabı olmaksızın nasb edatı olan اَنْ harfinin takdiriyle mansûb konumunda olmasının da câiz olduğunu söylemiştir.⁷³ Dolayısıyla o, bu görüşüyle hareketin hazfine kıyâs ederek nûn harfinin hazfini, şiir zarûretinden saydığını veya başka bir te'vile gidip nasb edatını takdir ettiğini ve Fârisî'nin de bunu kabul ettiğini ortaya koymuştur.

İbn 'Ufûr da i'râb hareketinin hazfine kıyâs ederek nûn harfinin hazfini şiir zarûretinden kabul etmektedir. Normal kelâm olarak sadece Hazreti Peygamber'in (s.a.v.)

⁶⁹ Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Şahîhu Muslim*, thk. Nazar b. Muhammed el-Faryâbî (Riyâd: Dâru Tîbe, 2006), 2/"İmân", 22 (No. 93).

⁷⁰ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 1/388; Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahmân Seyyid, Mahtûn Muhammed Bedvî (Mısır: Dâru Heccr, 1990), 1/53; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1/172; Abdulkadir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Hârûn (Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 1997), 8/339, 341.

⁷¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/51-53.

⁷² Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemu's-şavâbi'l-luğavî delîlu'l-muşekkafi'l-'arabî* (Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 2008), 218; Abdullatîf, *Luğatu's-şî'r*, 215.

⁷³ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 1/388-389.

Bedir savaşında ölenler hakkında konuşurken Hz. Ömer'in (r.a.) كَيْفَ يَسْمَعُوا وَأَنْى يُجِيبُوا وَقَدْ جِيفُوا "Çürüdükleri halde nasıl duyarlar ve nasıl cevap verirler" şeklinde يَسْمَعُوا ve يُجِيبُوا kelimelerinden nûn harfini hafzetmesine dair bir kullanımın olduğunu zikretmiştir.⁷⁴

Şunu da söyleyelim ki nahivciler, fiile bitişen vikâye nûnunun gelmesi durumunda ref alameti olan nûn harfinin hafzedilmesini câiz görmüşlerdir. Sîbeveyhi ve İbn Mâlik bu görüşte olup nûn harfinin bazen sebepsiz yere hafzedilebileceğini söylerken; Ahfeş, Muberrred (öl. 286/900), Fârisî ve İbn Cinnî bu durumda i'râb alameti olmaması hasebiyle hafzedilen nûn harfinin vikâye nûnu olduğunu savunmuşlardır.⁷⁵ Dolayısıyla nasb ve cezm edatı olmaksızın nûn harfinin hafzi, hadîs-i şerîf ve bazı Kur'ân-ı Kerîm kırâatıyla desteklendiğinden bunun câiz olduğuna dair görüş daha uygun görülmektedir.

3. Müfred Bir Kelimenin, Cemi Yerine Kullanılması

Nahivciler, çoğul bir kelime yerine müfred kullanılması hususunda ihtilâf etmişlerdir. Sîbeveyhi, bu kullanımın sadece şiire has bir durum olduğunu söylemiştir.⁷⁶ Bu kullanıma örnek olarak şu beyit verilebilir:⁷⁷

كُلُوا فِي بَعْضِ بَطْنِكُمْ تَعَفُّوا / فَإِنَّ زَمَانَكُمْ زَمَنٌ خَمِصٌ

Karnınızın bir bölümünü dolduracak kadar (az) yeyin, başkalarına muhtaç olmazsınız. Zira zamanınız açlık zamanıdır.

Bu beyitteki istişhâd yeri بَطْنِكُمْ ifadesindeki بطن kelimesidir. Bu kelimenin, çoğul olarak كُتُونُ şeklinde gelmesi gerekirken şiir zarûretine binaen müfred gelmiştir.

Muberrred, Sîbeveyhi'yle aynı görüşü paylaşarak müfredi kullanılan kelimenin çoğul olduğuna dair kelâmda bir emare olması şartıyla şiirde bunun câiz olduğunu söylemiştir.⁷⁸ İbn 'Uşfûr ve Bağdâdî de bu kullanımın zarûret olduğunu savunmuşlardır.⁷⁹ Ayrıca İbn 'Uşfûr, bu kullanımın tersi olan çoğul bir kelimenin, müfredin yerine kullanılmasını da zarûret olarak ele almıştır.⁸⁰

⁷⁴ İbn 'Uşfûr, *Đarâi'ru's-şi'r*, 109-111.

⁷⁵ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid*, 10; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1/172-173.

⁷⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/209.

⁷⁷ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/210; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/87; İbn 'Uşfûr, *Đarâi'ru's-şi'r*, 252; Bağdâdî, *Đizânetu'l-edeb*, 7/559, 564.

⁷⁸ Muberrred, *el-Muktedâb*, 2/169.

⁷⁹ İbn 'Uşfûr, *Đarâi'ru's-şi'r*, 251; Bağdâdî, *Đizânetu'l-edeb*, 7/559.

⁸⁰ Ali b. Mu'min b. 'Uşfûr, *el-Muqarrib*, thk. Abdullah el-Cebbûrî, el-Civârî Ahmed Abdussettâr (Bağdâd: Menşûrâtu Riâseti Divâni'l-Evkâf, 1972), 255.

Ferrâ ise yukarıda zikrettiğimiz nahivcilerin aksine müfred bir kelimenin tesniye ve ceminin yerine kullanılmasının şiire has bir durum olmadığını, dolayısıyla normal kelâmda da câiz olduğunu söylemiştir.⁸¹ İbn Cinnî de müfredin çoğul bir kelimenin yerine çokça kullanıldığını söyleyip Kur'ân-ı Kerîm'den de delil getirerek bunun, normal kelâmda câiz olduğunu vurgulamıştır.⁸²

Nahivcilerin bu konudaki görüşlerine baktığımızda; bazıları bunu şiir zarûretine bağlarken; bazıları normal kelâmda da câiz olduğunu savunmuştur. Bir kelimenin lafız ve mana yönüyle iki cihetinin olması hasebiyle müfred bir kelimenin mana olarak çoğul bir kelimenin yerinde kullanılması Arap kelâmında rastlanan bir olgudur. Dolayısıyla böyle bir kullanımın zarûret olarak değerlendirilmemesi daha uygun görülmektedir.

4. Tesniye Bir Kelimenin Müfred Yerine Kullanılması

Zarûret olarak kabul edilen durumlardan biri de müfred bir kelimenin tesniye olarak kullanılmasıdır. İbn 'Uşfûr ve Kayrevânî bunu eserlerinde şiir zarûreti olarak ele almışlardır.⁸³ Bu kullanıma örnek olarak Ferazdak'a ait olan şu beyit verilebilir:⁸⁴

أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنِي ابْنُ صَاحِبِ صَوَّارٍ / وَعِنْدِي حُسَامًا سَيْفِيهِ وَحَمَائِلُهُ

Benim, Sav'er suyunun sahibinin oğlu olduğumu ve yanımda onun keskin kılıcı ve kayışlarının olduğunu bilmediniz mi?

Bu beyitteki istişhâd yeri حُسَامًا kelimesi olup bu kelime müfred olarak حسام şeklinde kullanılması gerekirken zarûretten ötürü tesniye olarak kullanılmıştır.⁸⁵ Başka bir örnek de Mutelemmis ed-Duba'î'ye (öl. 580) ait şu beyit verilebilir:⁸⁶

قُولَا لَعَمْرُو بْنِ هِنْدٍ غَيْرَ مُتَّيِّبٍ / يَا أَخْنَسَ الْأَنْفِ وَالْأَضْرَاسِ كَالْعَدَسِ

Amr b. Hind'e çekinmeden "Ey kısa burunlu ve dişleri mercimek gibi olan!" de.

⁸¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/307-308.

⁸² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/87-88.

⁸³ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 245; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şi'r*, 253.

⁸⁴ Ebû Firâs Hemmâm b. Ğâlib el-Ferezdek, *Dîvânu'l-Ferazdak*, thk. Ali Fâ'ûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 506.

⁸⁵ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 246; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şi'r*, 253.

⁸⁶ Mutelemmis Cerîr ed-Duba'î, *Dîvânu'l-Mutelemmis eḍ-Ḍuba'î*, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafi (Kahire: Câmi'atu'-Duveli'l-'Arabiyye Ma'hedu'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye, 1980), 298.

Bu beyitteki istiṣhâd yeri قُولا kelimesidir. Bu kelime hal konumunda müfred olarak gelen غيرٍ مُتَّبِعٍ ifadesinden ötürü müfred olarak قُلٌ şeklinde gelmesi gerekirken zarûrete binaen tesniye gelmiştir.⁸⁷

İbn ‘Uşfur ile Kayrevânî’nin bu konuya bakış açıları birbirinden biraz farklıdır. Zira tesniyenin müfred bir kelimenin yerine kullanılması İbn ‘Uşfûr’a göre daha geniş bir yer kaplamaktadır. Kitabında zikrettiği örneklere bakıldığında kendisinin müfred olup tesniye olarak kullanılan tüm kelimeleri şiir zarûreti olarak gördüğü anlaşılmaktadır.⁸⁸ Kayrevânî ise bu alanı daraltmıştır. Nitekim eserinde bu konunun başlığını ومما يجوز له: تثنية الواحد الذي لا يعلم şeklinde ele alarak aynı yerde ikincisi olmayan bir kelimenin tesniye edilmesini zarûret olarak gördüğünü fakat eğer aynı yerde ikincisinin olması mümkünse bunun zarûret olmadığını ortaya koymuştur. Buna örnek olarak ‘Antere b. Şeddâd’a (öl. 614) ait olan şu beyit verilebilir:⁹⁰

كَيْفَ الْمَزَارُ وَقَدْ تَرَبَّعَ أَهْلُهَا / بِعُنَيْزَتَيْنِ وَأَهْلُنَا بِالْعَيْلَمِ

Ailesi ‘Uneyze’de bizim ki de Gaylem’de ikamet ediyorken nasıl olur da sevgiliyi ziyarete giderim?

Bu beyitte istiṣhâd yeri عُنَيْزَتَيْنِ kelimesidir. Bu kelime aslında müfred kalıbında bir yer ismi olan عُنَيْزَةٌ şeklindeyken şiir zarûretinden ötürü tesniye kılınmıştır.⁹¹ Aynı yerde bu isimde iki yerin bulunması söz konusu olmadığından zarûret olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca İbn ‘Uşfûr, bu konunun tam tersine müfred bir kelimenin tesniye yerine kullanılmasını da zarûret kabilinden ele almıştır.⁹²

Diğer nahivciler ise tesniyenin müfred bir kelimenin yerine kullanılmasının normal kelâmında câiz olduğunu öne sürerek bu konuda başka bir görüş ortaya koymuşlardır. Örneğin Ferrâ, Arapların müfred bir kişiye veya bir gruba emrettiklerinde tesniye kalıbını kullandıklarını söylemiştir. Zira Arap birinin, develerini ve koyunlarını otlatmada en az iki yardımcısı bulunur. Aynı şekilde bir grupta en az üç kişi olur. O da yanında iki kişi varmış

⁸⁷ İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâi’ru’ş-şi’r*, 254.

⁸⁸ İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâi’ru’ş-şi’r*, 253-255.

⁸⁹ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’ş-şâ’ir*, 245.

⁹⁰ ‘Antere b. Şeddâd el-‘Absî, *Dîvânu ‘Antere*, thk. Muhammed Sa’id Mevlevî (Kahire: el-Mektebu’l-İslâmî, 1964), 187.

⁹¹ İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâi’ru’ş-şi’r*, 253.

⁹² İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâi’ru’ş-şi’r*, 249.

gibi bir kullanıma gider.⁹³ Ferrâ, bu görüşüyle bu kullanımın câiz olduğunu akli bir delille açıklamaya çalışmıştır. İbn Fâris de Ferrâ'yla aynı görüşü paylaşarak Arapların kullanımlarından birinin de müfred muhataba tesniye kalıbında emretmek olduğunu söyleyerek bunun normal bir kullanım olduğunu vurgulamıştır. Zira müfred bir kişiye tesniye kalıbında örneğin أَفْعَلَا ذَلِكْ “Bunu yap” şeklinde emredilir.⁹⁴ İbn Mâlik ise bazen müfred bir zamire isnâd edilen fiilin tesniye zamirini alabildiğini ve bundan kastın te'kîd ve tekrar olduğunu söyleyerek bunun normal bir kullanım olduğuna işaret etmiştir.⁹⁵

Yukarıda zikredilen nahivcilerin görüşlerine bakıldığında; müfred bir zamire isnâd edilen bir fiilin tesniye zamirini alması İbn Mâlik'in de dediği gibi te'kîd etmek amacıyla yapıldığından bunun normal Arap kelâmında câiz olan bir kullanım olduğu görülmektedir. İbn 'Uşfûr ve Kayrevânî dışındaki nahivciler, bunu sadece fiille alakalı bir durum olarak ele alırken; bu iki nahivci fiile ilaveten bir ismin tesniye olarak kullanılmasını da eklemişlerdir. Binaenaleyh diğer nahivcilerin müfred bir ismin, tesniye kılınması hususuna değinmemeleri ve bunu sadece müfred bir zamire isnâd edilmesi gereken bir fiilin tesniye zamirini alması konusu olarak ele almaları kendilerinin sadece bu kullanımı câiz gördüklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla fiil dışında müfred gelmesi gereken bir ismin tesniye yapılmasının şiir zarûretlerinden kabul edilmesi daha uygundur.

5. Tesniye Bir Kelimenin Cemi Yerine Kullanılması

İbn 'Uşfûr, çoğul bir kelimenin yerine tesniyenin kullanılıp bedel yapılmasını şiir zarûretinden kabul etmiştir.⁹⁶ Bu kullanıma örnek olarak şu beyit verilebilir:⁹⁷

كَأَنَّ حُمُولَهُمْ لَمَّا التَّقَيْنَا / ثَلَاثَةُ أَكْلِبٍ يَتَطَارِدَانِ

Karşılaştığımız vakit sanki onların hamleleri birbirini iten üç köpek gibiydi.

Bu beyitteki istişhâd yeri يَتَطَارِدَانِ fiilidir. Bu kelime ثَلَاثَةٌ kelimesine sıfat olduğu için كَأَنَّ şeklinde gelmesi gerekirken tesniye gelmiştir. İbn 'Uşfûr, zarûret çeşitlerinden olan bunun tam tersine çoğul bir kelimenin tesniyenin yerine kullanılmasını da ele almıştır.⁹⁸ Fârisî, bu konuda başka bir görüş benimsemiştir. Ona göre bazen tesniye bir kelimeden iki şey değil,

⁹³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/78.

⁹⁴ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *eş-Şâhibî fi fıkhi'l-luğati'l-'Arabiyye ve mesâlihâ ve suneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, thk. Ahmed Hasan Besec (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1997), 166.

⁹⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/111.

⁹⁶ İbn 'Uşfûr, *Đarâi'ru's-şi'r*, 255.

⁹⁷ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. İbn 'Uşfûr, *Đarâi'ru's-şi'r*, 255; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 5/39.

⁹⁸ İbn 'Uşfûr, *Đarâi'ru's-şi'r*, 256-257.

çokluk murad edilmektedir. Bu görüşüne Kur’ân-ı Kerîm’den de delil getirmiştir. Örneğin *أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ* “*Inkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı*”⁹⁹ âyetinde *الْأَرْضَ* kelimesinin, *السَّمَوَاتِ* kelimesinin mukabilinde gelmesinden ötürü müfred değil çoğul olarak yerler kastedildiğini ve *كَانَتَا* fiilinin tesniye olarak gelmesinin çokluk ifade ettiğini söylemiştir.¹⁰⁰ Zemahşerî (öl. 538/1144) ve İbn Ya‘îş, tesniye bir kelimedenden çokluğun kastedilmesinin *كَيْتِكَ* “çok buyrun”, *سَعْدَيْكَ* “çok mutlu ol / yardımcı ol” gibi sınırlı kelimelerde olmak üzere normal kelâmda câiz olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰¹

Nahivcilerin görüşlerine baktığımızda tesniye bir kelimedenden çoğul bir kelimenin murad edilmesi ile ilgili kullanımların rivâyet edilmesi, bunun Arap diline uygun bir kullanım olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bunu şiir zarûretine koymak uygun değildir.

Sonuç

Nahivcilerin şiir ile nesrin özelliklerini birbirinden net bir şekilde ayırt etmemeleri, zarûret olgusu hakkındaki ihtilafların temel nedenidir. Zira nahivciler, normal kelâmda benimseyegelen dil kaidelerini şiire de uygulamak istedikleri için nesirden farklı olarak şiirdeki vezin ve kâfiye zorunluluğu şairleri bu kaidelerin dışına çıkmaya sevk ettiğinde bu durum, nahivciler tarafından zarûret şeklinde değerlendirilmiştir.

Zarûretleri morfolojik veya sentaks bakımından kategorize etmek mümkündür. Morfolojik yani sarf ilmi ile ilgili zarûretler de sarf ilminde tespit edilen kurallara aykırı gelen kullanımlardır. Bu kullanımlar hususunda dil bilginleri arasında ihtilaflar vuku bulmuştur. Bazı nahivciler, böyle kullanımları dil kurallarına uydurmaya çalışırken; bazıları bunun şiirin yapısına uygun olduğunu savunmuşlardır.

Nahivcilerin zarûret olarak nitelendirdikleri kullanımların temeli, sadece ortak dilde kabul edilen kaide ve kuralların dikkate alınmasına dayanmaktadır. Nahivciler baştan beri diğer Arap lehçelerini göz ardı ederek dilin referans kaynaklarını oldukça daraltmışlardır.

Zarûret konusu, detaylıca araştırılması gereken bir konudur. Arapçanın güzellikleri ve derinlikleri bu olguda gizlidir. Zarûret olgusu Arap dilinin bilim dallarında da araştırılması gereken bir husus olarak görünmektedir.

⁹⁹ Enbiyâ, 21/30.

¹⁰⁰ Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Fârisî, *Kitâbu’ş-şîr / Şerhu’l-ebiyâti’l-muşkileti’l-i’râb*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Mısır: Mektebetu’l-Hâncî, 1988), 1/132-135.

¹⁰¹ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1/289-294.

Kaynakça

- Abdullatîf, Muhammed Hamâse. *Luġatu's-şî'r: Dirâse fi'd-đarûreti's-şî'riyye*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1996.
- 'Absî, 'Antere b. Şeddâd. *Dîvânu 'Antere*. thk. Muhammed Sa'îd Mevlevî. Kahire: el-Mektebu'l-İslâmî, 1964.
- Âlûsî, Mahmûd Şukrî. *eđ-Đarâ'ir ve mâ yesûġu li's-şâ'ir dîne'n-nâsir*. Bağdâd: el-Mektebetu'l-'Arabiyye, 1922.
- A'şâ, Meymûn b. Kays. *Dîvânu'l-A'şâ el-Kebîr*. thk. Muhammed Huseyn. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, ts.
- Bağdâdî, Abdulkadir. *Ĥizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Hârûn. 13 Cilt. Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 4. Basım, 1997.
- Delâbîc, Bâsil Miftâh Ali. *Eşeru şâhidi'd-đarûreti's-şî'riyye fi mesâili'l-ĥilâfi'n-naĥvî dirâse vaşfiyye taĥlîliyye*. İrbid-Ürdün: Câmî'atu'l-Yermûk, Doktora Tezi, 2016.
- Duba'î, Mutelemmis Cerîr. *Dîvânu'l-Mutelemmis eđ-Duba'î*. thk. Hasan Kamil es-Sayrafî. Kahire: Câmî'atu'-Duveli'l-'Arabiyye Ma'hedu'l-Mahtûtâtî'l-'Arabiyye, 1980.
- Enbârî, Kemâluddîn Ebu'l-Berekât. *el-İnşâf fi mesâili'l-ĥilâf beyne'n-naĥviyyîn: el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- Ensârî, Ebû Zeyd el-. *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luġa*. thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1981.
- Evsî, Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm. *Dîvânu Kays b. el-Ĥatîm*. thk. Nâsiruddîn el-Esed. Beyrut: Dâru Sâdir, 1967.
- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed. *et-Ta'lika 'alâ Kitâb-i Sîbeveyhi*. thk. 'İvad b. Hamed el-Kûzî. 5 Cilt. Kahire: Matba'atu'l-Emâne, 1990.
- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed. *Kitâbu's-şî'r / Şerĥu'l-ebiyâti'l-muşkileti'l-i'râb*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.
- Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Ğâlib el-. *Dîvânu'l-Ferazdak*. thk. Ali Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1983.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Ĥaşâiş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: el-Mektebetu'l-İlmiyye Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*. thk. Semîh Ebû Muġlî. Ummân: Dâru Mecdelâvî li'n-Neşr, 1988.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Muĥteseb fi tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îdâh 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsif, vd. 2 Cilt. Kahire: Dâru Sezgîn, 1994.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *eş-Şâhibî fi fıkhi'l-luğati'l-'Arabiyye ve mesâlihâ ve suneni'l-'Arab fi kelâmihâ*. thk. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1997.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf. *Avdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu't-Teshîl*. thk. Abdurrahmân Seyyid, Mahtûn Muhammed Bedvî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hecr, 1990.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmlu'l-mekâsid*. thk. Muhammed Kamil Berekât. Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1968.
- İbn Mucâhid, Ahmed b. Musâ. *Kitâbu's-seb'a fi'l-ķırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1980.
- İbn 'Uşûr, Ali b. Mu'min. *Āarâi'ru's-şî'r*. thk. Seyyid İbrahim Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 2. Basım, 1982.
- İbn 'Uşûr, Ali b. Mu'min. *el-Muķarrib*. thk. Abdullah el-Cebbûrî, el-Civârî Ahmed Abdussettâr. 2 Cilt. Bağdâd: Menşûrâtu Riâseti Divânî'l-Evkâf, 1972.
- İbn Vellâd, Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Muhammed. *el-Makşûr ve'l-memdûd*. thk. Paul Bronnle. Matba'atu Leiden, 1900.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvañfakuddîn Ya'îş b. Ali. *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşerî*. thk. Emîl Bedî' Yakûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Uşûl fi'n-naħv*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- İbnu's-Şecerî, Hibetullah Ali b. Muhammed. *Emâlî İbni's-Şecerî*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1992.
- İmru'u'l-Kays, İbn Hucr. *Dîvânu İmru'i'l-Kays*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Lübnan: Dâru'l-Ma'ârif, 4. Basım, 1984.
- Kayrevânî, Muhammed b. Ca'fer Kazzâz. *Mâ yecûzu li's-şâ'ir fi'd-ďarûra*. thk. Ramazân Abdu'ttevvâb, el-Hâdî Selahuddin. Kuveyt: Dâru'l-'Urûbe, ts.
- Muberrred, Ebu'l-'Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-Muķteďab*. 4 Cilt. Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1994.
- Necâşî, Kays b. Amr. *Dîvânu'n-Necâşî el-Hârişî*. thk. Salih el-Bekârî vd. Beyrut: Muessesetu'l-Mevâhib, 1999.
- Nîsâbü'rî, Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Şaħîhu Muslim*. thk. Nazar b. Muhammed el-Faryâbî. Riyâd: Dâru Tîbe, 2006.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu's-şavâbi'l-luğavî delîlu'l-muşekķafi'l-'arabî*. Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 2008.
- Sabbân, Muhammed b. Ali. *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî*. 4 Cilt. İnan: İntişâratu Zâhidî, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.

- Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdilî, Ali Ali Seyyid. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*. thk. Muhammed Ahmed el-Mevlâbek, vd. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 3. Basım, 2008.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1998.
- Tâî, Ebû Seffâne Hâtim b. Abdillâh. *Dîvânu Hâtim et-Tâî*. thk. Ahmed Reşâd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Temîmî, Cerîr b. 'Atıyye. *Dîvânu Cerîr*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1986.
- Vâilî, Ebû 'Amr Tarafe b. el-'Abd. *Dîvânu Tarafe b. el-'Abd (Şerhu'l-A'lem eş-Şentemerî)*. thk. Duriyye el-Hatîb, Lutfî es-Sakkâl. Beyrut: el-Muessesetu'l-'Arabiyye, 2. Basım, 2000.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *el-İddâh fî 'ileli'n-nağv*. thk. Mâzin el-Mubârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979.